

Rapportage

Archeologische waardenstelling

Nederweert-Budschop

Vuurmolen (2023)

ALFONS BRUEKERS

Auteur: Alfons Bruekers

Uitgever: STRABO | Stichting Regionaal Archeologisch Bodem-Onderzoek
Kreijel 4
6035 SG OSPEL

Datum: December 2023

Overname van deze rapportage gedeeltelijk of geheel, via welk medium dan ook, is slechts met uitdrukkelijke bronvermelding toegestaan.

Voorwoord

Deze publicatie is een uitgave van de Stichting Regionaal Archeologisch Bodem-Onderzoek te Nederweert (STRABO), opgericht in 1985. Dit is een in Ospel gevestigd non-profit expertisecentrum op het gebied van erfgoed.

Doelstelling

STRABO stelt zich ten doel om archeologisch en bouwhistorisch onderzoeks- en vondstenmateriaal en daaraan verbonden waarnemingen te documenteren en te ontsluiten voor wetenschappelijk onderzoek, advisering, beleidsontwikkeling en publieksbereik.

Ervaring

STRABO beschikt over jarenlange ervaring in het verrichten van archeologisch onderzoek, projectleiding, bureau-onderzoek, determinatie, rapportage en documentatie, publieksbereik en advisering, mede onder auspiciën van de ROB (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (latere RCE, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Doelgroepen

STRABO levert daarnaast gratis gevraagde en ongevraagde advisering aan gemeentebesturen, interne en externe gemeentelijke beleidsadviseurs, erfgoedorganisaties, particulieren, lokale gemeentelijke erfgoedcommissies, projectontwikkelaars, archeologische adviesbureau's, t.b.v. archeologische omgevings-vergunningen.

Doelregio

STRABO verrichtte in het verleden onderzoek en advisering in de Limburgse gemeenten Nederweert, Weert, Leudal (Grathem), Peel en Maas (Meijel) en de Noord-Brabantse gemeenten Cranendonck (Budel) en Asten, met Nederweert als hoofdaandachtsgebied.

Erkenning

STRABO is door het gemeentebestuur van Nederweert in 2018 en 2021 formeel erkend als historische en archeologische stakeholder in het onder het bevoegd gezag vallende archeologisch beleidskader en bij de uitvoering van omgevingsvergunningen en programma's van eisen van archeologisch onderzoek in de gemeente Nederweert.

Duurzaam en toegankelijk

De archeologische en bouwhistorische onderzoeks- en adviesrapporten van het roerend erfgoed-expertisecentrum STRABO zijn alle duurzaam digitaal opgeslagen en te vinden of te downloaden via:

DANS, het nationale expertisecentrum en repository voor (archeologische) onderzoekdata, van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen,

<https://dans.knaw.nl/nl/data-stations/archaeology/>

ACADEMIA, de publicatiewebsite van de Stichting Geschiedschrijving Nederweert en de Stichting Regionaal Archeologisch Bodem-Onderzoek, op:

<https://independent.academia.edu/AlfonsBruekers>

Koninklijke Bibliotheek, depot van analoge en digitale publicaties, via

<https://webggc.oclc.org/cbs/DB=2.37/>

Erfgoedhuis Weert, digitale studiezaal van het Erfgoedcluster Weert, gemeente Weert, via

<https://erfgoedhuisweert.nl>

Publicatielijst

Recent verschenen de volgende STRABO-rapportages, gerangschikt naar publicatiedatum (tijdschriftartikelen zijn niet meegenomen):

2023

- Rapportage onderzoek conflictarcheologie Aspergestelling WOII Wessemerdijk Nederweert (1987)
- Rapportage onderzoek conflictarcheologie Loopgraven WOII Wessemerdijk Nederweert (1987)
- Rapportage onderzoek conflictarcheologie laatmiddeleeuwse landweer Wessemerdijk (1987)
- Rapportage onderzoek conflictarcheologie mitrailleunest WOII Bredeweg Nederweert (1985)
- Rapportage onderzoek conflictarcheologie munitiedepot WOII Waatskamp Ospel (2023)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 35 Dubbele Kapelanie (2022)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Burg. Hobusstraat (2022)

2021

- Rapportage archeologische waardenstelling Nederweert-Hulsen Aspergestelling (2021)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Kerkstraat 58 Begraafplaats (2021)
- Rapportage bouwhistorisch onderzoek Weert-Kasteel Nijenborgh (2021)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Eind, Eind 41-49 (2021)

2020

- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Andersdenkendenkerkhof (2020)
- Rapportage archeologisch onderzoek Asten-Nederweert crashes Halifax NA197 en NA260 IN 1945

2019

- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Colusdijk crash Halifax JB845 3 april 1943 (1985)
- Rapportage naamgeving objecten Limburgs Openluchtmuseum Eijnderhoof (2019)
- Rapportage bouwhistorisch onderzoek Nederweert-Lambertushof Oude School (2001)

2018

- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 58 standbeeld Mooren (1965)
- Rapportage archeologisch onderzoek muntvondsten Nederweert-Kerkstraat 56 (1982)
- Rapportage bouwhistorisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 20 (1973)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 65 Oude Raadhuis (1921)
- Rapportage archeologisch onderzoek muntschatvondsten Nederweert-Kreijelerschans (1934)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Schoolstraat Hooghuijs (2018)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Kerkstraat 58 Oude Kerkhof (2018)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 56 (2005)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Hageldor (1981)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Schoordijk Galgenberg (2018)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 87 Straterhuijs (1916)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Gebleektendijk Celtic Field (1939-1996)
- Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 53 Gorispomp en Weerterbeek (2014)
- Rapportage archeologisch onderzoek Grathem-Beekstraat 2 (2007)
- Rapportage archeologisch pendelonderzoek Weert-Nederweert (1987)
- Rapportage bouwhistorisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 45 (1985)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Weert-Plucksackhof (2018)
- Rapportage bouwhistorisch onderzoek Weert-Plucksackhof (1980)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Brandweerkazerne (2017)
- Rapportage archeologische verwachtingswaarden Nederweert-Burg. Hobusstraat (2018)

2017

Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert Midden-paleolithicum (1978-1985) versie 2
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Reuzenboom (1950)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 47 (1985)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Agneshof 2009
Rapportage archeologisch onderzoek Weert-Marconilaan (1994)
Rapportage archeologisch onderzoek Meijel-Leemkuilen (1989)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Hoesta (1983-1984)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Buussekoel (1984-1985)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 58 Kerktoren (1984)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 58 Sjeeshuis (1984)
Rapportage archeologisch onderzoek Weert-Oelemarkt 11 (1979)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Ospel OLV-straat 57 (1983)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kreijel 7 (2011-2012)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Lindanusstraat 14-28 (2009)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 50 (2014)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 52 (1957-1989)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 61 (1977)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-kleipijpen (1982)
Rapportage archeologisch onderzoek muntvondsten Nederweert-Bredeweg 32 (1970-1984)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 58 St. Lambertuskerk (1934-1985)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 62 (1961)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Voedingskanaal (1988)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kanalenkruising (1987)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Parochiecentrum (2003)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Bräöbe (1985)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Bredeweg-kruis (1985)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Molenweg (1979-1987)
Rapportage archeologisch onderzoek Budel-klooster (1989)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Tichelveld (1985-2014)

2016

Rapportage archeologisch onderzoek kleipijpen Romeinse vicus van Grobbendonk (B) (1983)
Rapportage aanpassing beleidscontourenkaart Nederweert-Wessemerdijk
Rapportage aanpassing beleidscontourenkaart schansen Uliker, Kreijel, Roeven en Leveroy
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Ottohoeve (1910-2001)
Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Weerheg (1988)

2014

Rapportage archeologisch onderzoek waterputten Nederweert-Kerkstraat (2014)

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	7
2. Locatiegeschiedenis	10
3. Archeologische verwachtingswaarden	12
4. Conclusies en samenvatting	14

1. Inleiding

De uitvinding van de stoommachine door James Watt lag aan de basis van de Industriële Revolutie. De overgang van wind naar vuur markeerde ook de overgang van traditionele nijverheid naar moderne industrie. De eerste kennismaking van de Nederweertenaars met stoom was rond 1830, toen de stoombootdienst van Maastricht naar Den Bosch dagelijks door het nieuwe Nederweertse kanaal (de Zuid-Willemsvaart) voer.

Fig. 1. Stoomboot in de Zuid-Willemsvaart, ter hoogte van de stad Weert. Tekening van Philippe van Gulpen (ca. 1830), uitsnede.

Eeuwenlang had Nederweert alleen maar windmolens, watermolens en rosmolens (aangedreven door een ros of paard) gekend. In 1850 probeerde houtzager Coumans om zijn windmolen te moderniseren met een stoommachine, maar dat ging niet door. Twee jaar later introduceerde de Nederweertse ondernemer Jan Mathijs Bruekers wél de eerste stoommachine in Nederweert. Pal op de oever van Kanaal Zuid-Willemsvaart, in de wijk Budschop, stichtte hij een door stoom aangedreven 'koren-, schors-, en oliemolen'. De vergunning voor de bouw en de bijbehorende hinderwetvergunning werd verleend in 1852.¹

Dat ging overigens niet bepaald van een leien dakje. De gezamenlijke molenaars van Weert en Nederweert (waar zich toen in totaal 18 koren- en oliemolens bevonden) lieten een krachtige tegenstem horen. Zij richtten een tranentrekkende petitie aan het provinciebestuur. Men vond de stoommachine een bedreiging voor de werkgelegenheid, valse concurrentie, te dicht op de kanaaloevers staan en vanwege het explosiegevaar een bedreiging voor de omgeving. Men vreesde dat de bestaande molenaars, en ook de transporteurs van koren en meel, brodeloos zouden worden. Slechts een handjevol inwoners zouden positief zijn over de komst van de stoommachine. Niettemin kwam de stoommolen van Bruekers er.

¹ In hoofdlijnen ontleend aan: A. Bruekers, *Vizier op Nederweert, in stukje en beetjes. Verhalen uit het verleden van Nederweert, Budschop, Eind, Ospel en Leveroy*. Stichting Geschiedschrijving Nederweert, 2022. Aangevuld met brongegevens uit database project Tijdmachine Nederweert.

De nieuwgebouwde stoommolen van 8 PK met drie personeelsleden kreeg van de Nederweertenaren al gauw de naam 'de Vuurmolen'. Het was immers het vuur waarmee water tot stoom werd gekookt en waarmee vervolgens de turbine van de molen werd aangedreven. Ongetwijfeld heeft deze innovatie destijds grote indruk gemaakt op de bevolking. Er werd zowel graan als olieaad gemalen.

In bedrijfseconomische zin ging het niet goed met de molen. Een rapport uit 1854 stelt dat de omstandigheden van de molen niet gunstig zijn, '*vanwege de slechte werking van de machine*'. In 1858 werd de stoomkorenmolen met bijbehoren woonhuis en stallingen te koop aangeboden. Dat ketste blijkbaar af en ook in 1862 en 1866 werd het nog eens geprobeerd.

In dezelfde tijd, om precies te zijn in 1859, kreeg de Nederweerder ondernemer Winckels vergunning om op de tegenoverliggende oever van diezelfde Zuid-Willemsvaart een grote pannen- en plavuizenbakkerij te stichten. Aan deze keramische industrie dankt het industrieterrein 'Panneweg' haar naam. De Vuurmolen was toen niet meer in bedrijf want al binnen een decennium stopten haar activiteiten. De reden moet gezocht worden in technische problemen. Wel staat vast dat met de komst van de stoommachine van Bruekers een onomkeerbaar proces van industrialisatie was ingezet.

In de daarop volgende jaren werden de meeste molens in Nederweert voorzien van stoommachines zodat er ook bij windstilte kon worden gemalen. Nog later deden diesel- en elektromotoren hun intrede. Hoewel de stoommolen aan het kanaal ontmanteld werd, bleef de bijbehorende woning De Vuurmolen heten.

Na de ontmanteling van de stoommolen, die we rond 1860 en in elk geval voor 1865 kunnen dateren, bleef het woonhuis eigendom van de familie Breukers/Bruekers en werd het bewoond door de familie Verhappen, en vanaf 1891 door strodekker Jan Michiel Bruijnaers. Het huis droeg toen (nog steeds) de naam De Vuurmolen.

Fig. 2. Logo van Bedrijvencentrum De Vuurmolen, waarin de herinnering van de stoommolen doorklinkt.

Een verbouwing vond plaats in 1901 en in of kort na 1920 verhuisde strodekker Bruijnaers naar een andere locatie. Dat zal het gevolg zijn van de kanaalwerkzaamheden voor Kanaal Wesseem-Nederweert, die toen in volle gang kwamen. Bruijnaers ontving een bouwvergunning voor een nieuwe woning op het huidige adres Den Akker 10, zodat we zijn verhuizing in 1921 of 1922 kunnen plaatsen. Vrijwel zeker is het gebouw van de Vuurmolen toen afgebroken. Hoewel er veel foto's van de kanaalwerken zijn gemaakt, zijn geen foto's van het oude gebouw bekend. Nu ligt nabij die plek het viaduct van de Randwegbrug.

De Vuurmolen werd in 2017 de naam van het nieuwe bedrijventrum aan de Pannenweg.² De naam herinnert niet alleen aan de historische betekenis van deze locatie maar is ook synoniem voor het 'vuur' of passie van de Nederweerder ondernemers van het eerste uur. Een 'vuur' dat voortleeft tot in de huidige tijd bij de ondernemers van dat bedrijventrum.

² A. Bruekers, Rapportage Voorstel naamgeving bedrijventrum De Vuurmolen (2017). STRABO, Ospel 2017.

2. Locatiegeschiedenis

De kanalenzone van Nederweert is in topografisch opzicht een van de meest veranderlijke gebieden in Nederweert. De aanleg van de Noordervaart (1809), Zuid-Willemsvaart (1820) en Kanaal Wessem-Nederweert (1922) brachten niet alleen veel bedrijvigheid en welvaart, maar ook een complete doorsnijding van het landschap, waarbij oude structuren van wegen en waterlopen rigoureuus werden veranderd. Ook de aanwezigheid van een centraal gelegen kanaaleiland met daarop defensieve structuren van de Peel-Raamlinie uit de periode 1935-1940 had grote impact op de oude situatie.

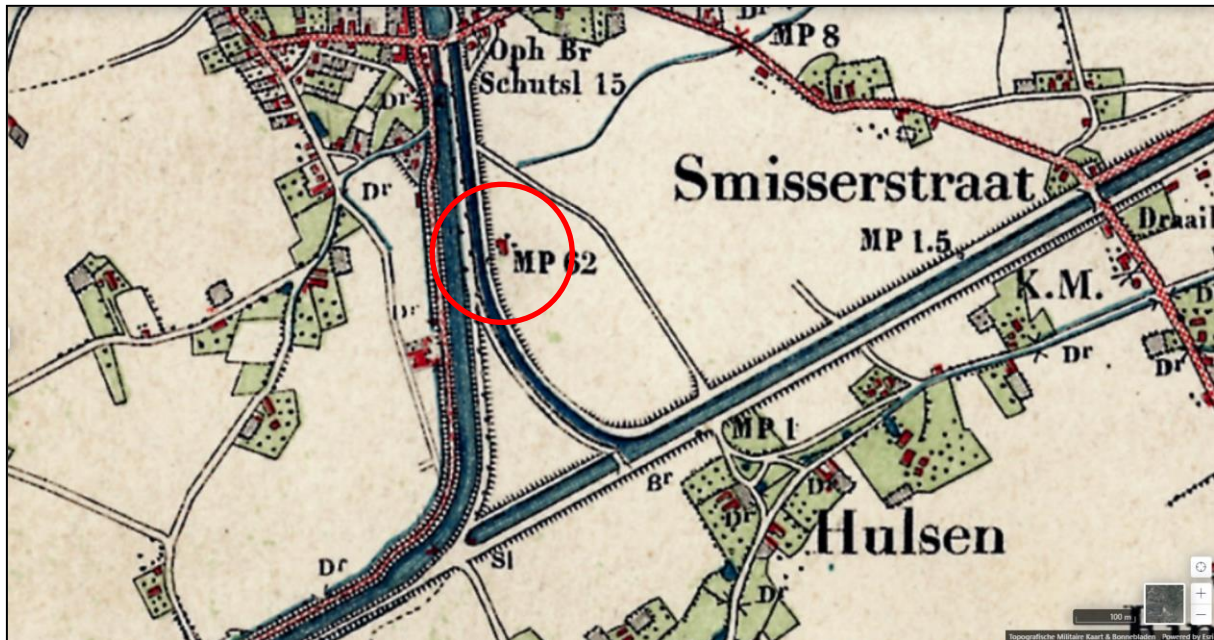

Fig. 3. Topografische kaart, ca. 1900. Het rood omcirkelde gebouw is de Vuurmolen. Ondergrond: www.topotijdreis.nl.

Fig. 4. Topografische kaart, ca. 2020. Ondergrond: www.topotijdreis.nl.

Voor de aanleg van de kanalen en de bouw van de Vuurmolen was het terrein open veld. Onderzoek wijst uit dat voor zover is na te gaan (de bronnen ter plaatse reiken terug tot 1550) er geen sprake is geweest van bewoning of bedrijvigheid, anders dan landbouw. Vanzelfsprekend zegt dit niets over de nog oudere gebruikssituatie. Onderzoek in nabijgelegen zones wijst namelijk uit dat de archeologische bodemrijkdom in dit gebied zeer hoog is. Zie daarvoor diverse STRABO-rapportages.³

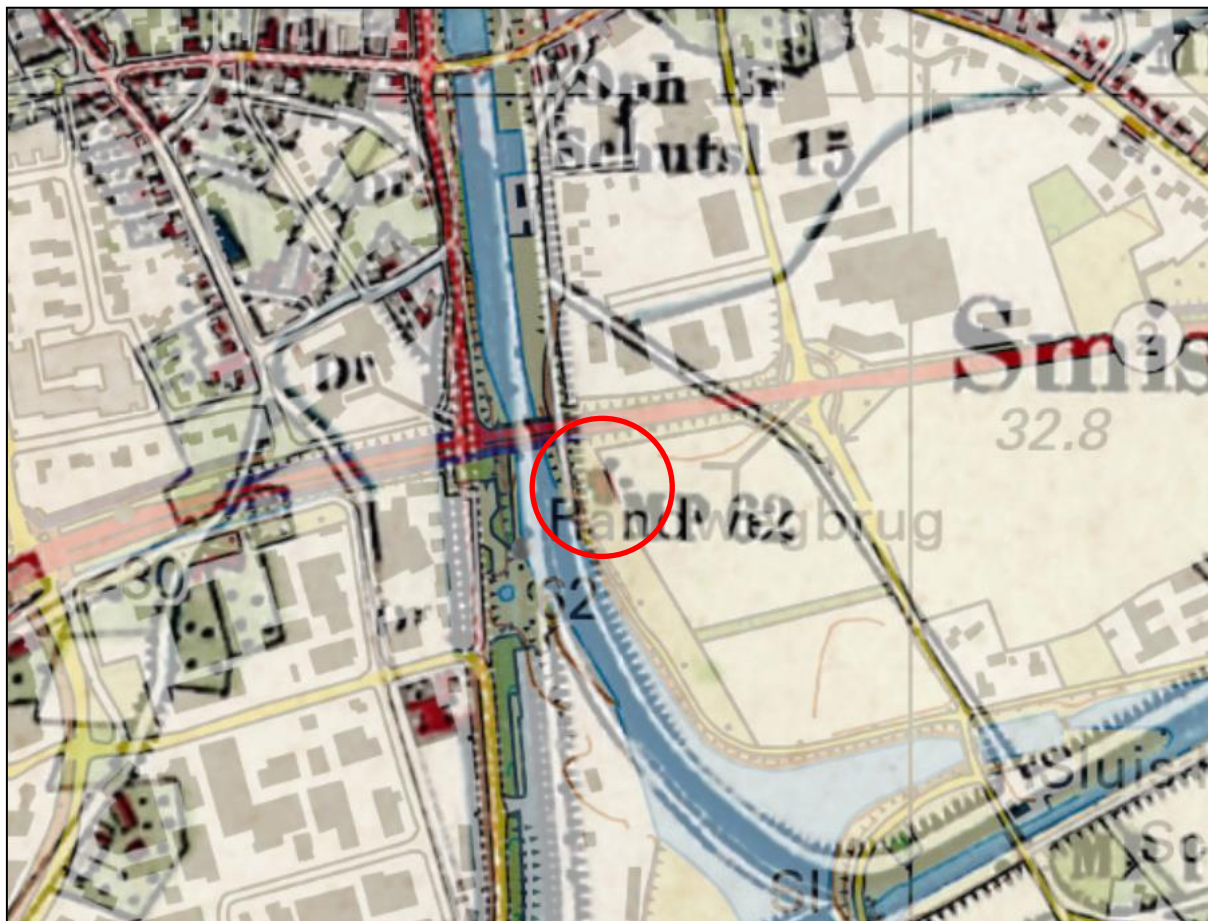

Fig. 5. Overlay van de topografische kaarten van 1900 en 2020. De rood omcirkelde locatie is de plaats van de voormalige Vuurmolen. Ondergrond: www.topotijdreis.nl.

Tijdens de eindfase van de oorlogshandelingen van de Tweede Wereldoorlog in deze regio (september-november 1944) vormde de noord-zuidtangent van de Zuid-Willemsvaart twee maanden lang de frontlinie tussen het westelijke (bevrijde) gebied en het oostelijke (bezette) gebied. De Duitse verdedigingswerken op de oostelijke oever zijn in die tijd aanhoudend zwaar gebombardeerd en beschoten, met als gevolg grote verwoestingen en slachtoffers.

Tabel 1 Coördinaten locatie

GPS-coördinaten	N 51.280018	E 5.756214
RD-coördinaten	180.747	3657.00

³ Zie bijvoorbeeld: Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Voedingskanaal (1988) en Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kanalenkruising (1987), beide gepubliceerd in 2017.

4. Archeologische waardenstelling

Uit de correlatie van de actuele situatie (in dit geval ontleend aan een luchtfoto uit 2019 uit Google maps) met de gereconstrueerde locatie van de vuurmolen, wijst uit dat de locatie van de voormalige Vuurmolen niet is vergraven door recente kanaalwerkzaamheden. De locatie wordt aan de westzijde begrensd door de steile kanaaloever en aan de oostzijde door een groot openliggende landbouwterrein.

Fig. 6. Locatie Vuurmolen (rode cirkel) op de luchtfoto van Google Maps in 2019.

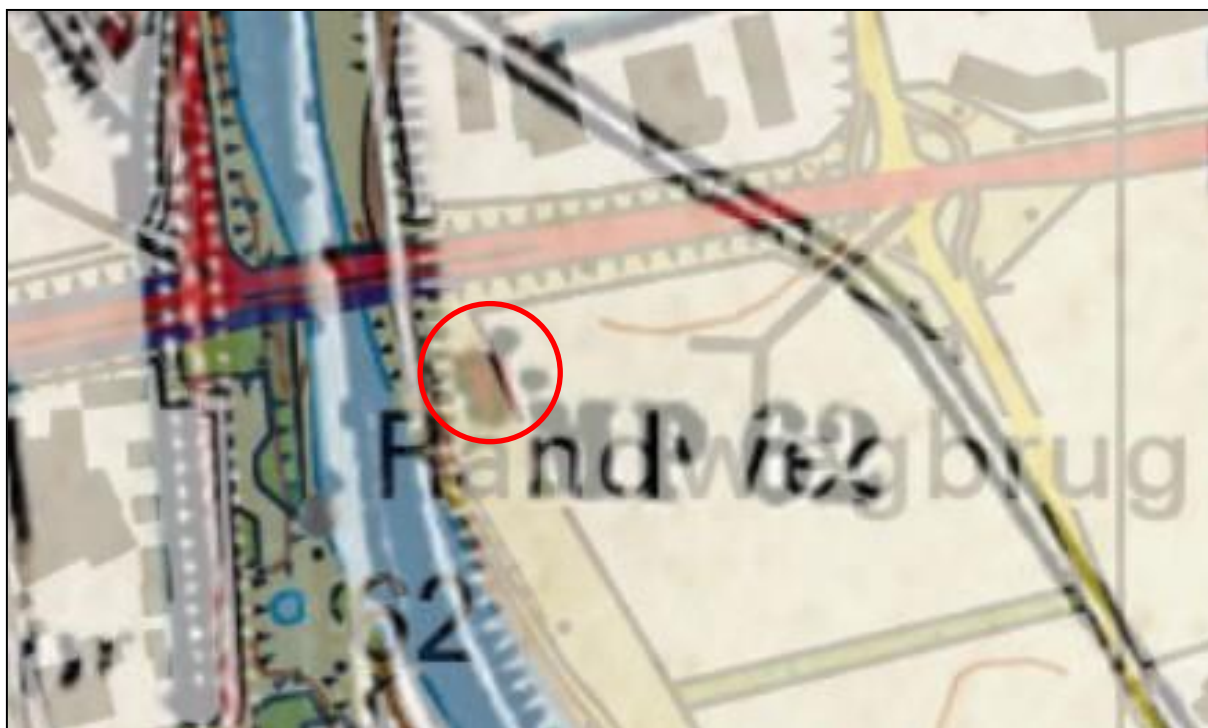

Fig. 7. Locatie Vuurmolen (rode cirkel) op de gegeorefereerde topografische kaarten van 1900 en 2020.

Op de plaats van de voormalige Vuurmolen heeft nooit archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Wel is het mogelijk om basis van het bronnenonderzoek in de archieven en bestudering van topografische kaarten verwachtingswaarden over de archeologische en cultuurhistorische potentie van het terrein te formuleren.

De verstoring van de ondergrond beperkt zich hoogstwaarschijnlijk tot de sloop van de bovengrondse bebouwing. Afgravingen of verwoesting door latere kanaalwerkzaamheden lijkt uitgesloten.

Als er gebouwsporen bewaard zijn gebleven dan betreft dat bakstenen funderingen van een woning uit 1853 (verbouwd in 1901) annex bedrijfsgebouw alsmede resten van industrieel gebruik zoals residu van steenkool of andere hoogwaardige brandstoffen. Het gebruik als woning sluit ook perifere structuren zoals drinkwaterput en utiliteitsgebouwen niet uit, ofschoon van die laatste soort geen cartografische aanwijzingen bekend zijn.

De kans op sporen van conflictarcheologie (loopgraven, schuttersputten en al dan niet onontpofte munitie) uit de Tweede Wereldoorlog is op deze locatie zeer hoog en verdient zowel aandacht als voorzichtigheid bij gravend vervolgonderzoek.

Verder is op basis van ander archeologisch onderzoek bekend dat in dit gebied van Nederweert vanaf de late middeleeuwen tot het midden van de 19^e eeuw veel leemwinning t.b.v. baksteenfabricage heeft plaatsgevonden. Ook in de omgeving van De Vuurmolen kunnen hier de bodemsporen van verwacht worden.⁴

Tabel 2. Waarderingstabel

aspect	waardering			toelichting
	laag	gem.	hoog	
archeologisch		X		ondergrond waarschijnlijk niet zwaar verstoord anders dan door afbraak oude gebouw
cultuurhistorisch			X	Belangrijk element uit de industriële voorgeschiedenis van het gebied
landschappelijk	X			bovengronds geen herkenbare contouren, resten of herkenningspunten
toeristisch/recreatief			X	groot potentieel bij inbedding in toeristische routes; samenhang met storytelling
TOTAAL			X	

De cultuurhistorische waarde van de locatie is zeer hoog. Dat heeft te maken met de vermoedelijke aanwezigheid van resten van het oudste plaatselijke object uit de industriële revolutie. Het vertelt over het pionierschap van de technologische innovatoren in deze regio, de maatschappelijke veranderingen en weerstanden die dat teweeg bracht en levert op die manier veel potentie voor de storytelling van de geschiedenis van dit gebied. Zeker ook als de eventuele resten van het gebouw ooit zichtbaar gemaakt kunnen worden op conventionele of digitale wijze. In toeristisch-recreatief opzicht zou dit een waardevol element kunnen zijn. Archeologisch onderzoek is daarvoor een pre.

⁴ A.Bruekers, Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Voedingskanaal (1988) en Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kanalenkruising (1987), STRABO, Ospel 2017.

8. Conclusies en samenvatting

Op de oostoever van de Zuid-Willemsvaart in Nederweert bevond zich in het midden van de 19^e eeuw (van 1852-1860) een stoommolen genaamd De Vuurmolen. Het was een industrieel gebouw met de eerste stoommachine in de gemeente. Technische problemen luidden al na enkele jaren het einde in. De bijbehorende woning bleef bestaan tot het graven van Kanaal Wessems-Nederweert in de jaren '20 van de 20^e eeuw.

Op de plaats van de voormalige Vuurmolen heeft nooit archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Wel is het mogelijk om basis van het bronnenonderzoek in de archieven en bestudering van topografische kaarten verwachtingswaarden over de archeologische en cultuurhistorische potentie van het terrein te formuleren.

De cultuurhistorische waarde van de locatie is zeer hoog. Dat heeft te maken met de vermoedelijk aanwezigheid van resten van het oudste plaatselijke object uit de industriële revolutie. Het vertelt over het pionierschap van de technologische innovatoren in deze regio, de maatschappelijke veranderingen en weerstanden die dat teweeg bracht en levert op die manier veel potentie voor de storytelling van de geschiedenis van dit gebied. Zeker ook als de eventuele resten van het gebouw ooit zichtbaar gemaakt kunnen worden op conventionele of digitale wijze. In toeristisch-recreatief opzicht zou dit een waardevol element kunnen zijn. Archeologisch onderzoek is daarvoor een pre.